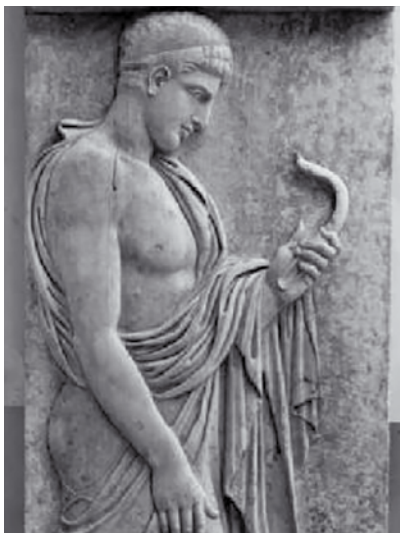

Роберт ПЕТКОВСКИ
НУ Археолошки Музеј, Скопје

СТРИГИЛОТ КАКО ДЕКОР НА НАДГРОБНИТЕ РАНОАНТИЧКИ СПОМЕНИЦИ НА БАЛКАНОТ

Клучни зборови: *стригил, атлет, рана антика, Балкан, класичен период*

Апстракт: На надгробните споменици на Балканот во раноантичкиот период од крај на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е., се јавува човечка фигура следена често со разни орудија, од кои во овој труд ќе го претставиме стригилот. Стригилот претставува орудије со специфичен облик и намена кое тесно е поврзано со вежбите и животот на атлетите во палајстрата и затоа појавата на стригилот на надгробните стели сведочи за нивниот посебен начин на живот.

Покрај стапот и стригилот е чест мотив на надгробните споменици на Балканот. Најрана појава на стригил се јавува на стелата од Ставромене датирана во 5 в.ст.е.¹ каде е прикажана стоечка нага машка фигура во цел раст. На фигурата и е откриена главата заедно со горниот дел од стелата дијагонално, а релјефот е фрагментиран, особено двете раце со градите и стомакот. Момчето е поставено во карактеристичен став со малку свртено тело кон гледачот и расчекорена десна нога, која е свиткана во коленото. Во левата рака која е спуштена покрај ногата држи стригил, со стругалка која има нагласен полукружен лак, свртен надолу. На кожна врвка која е врзана на левата рака, виси арибалос поставен под стригилот, до ногата. Пластичната претстава на стригилот и арибалосот е многу избледена и излижана. Во десната рака која е поставена покрај телото, држи храна кон која ја подига муцката едно големо куче, кое кружно го свиткало опашот и ја дигнало предната десна нога. Целата сцена е изведена многу пластично во висок релјеф. Надгробната стела има широко правоаголно поле на чија десна рам-

ка се забележуваат траги од профилација. Стригилот² и арибалосот (сад) во кој се чува масло за мачкање при вежбање во палајстрата (*παλαίστρα*), укажуваат дека тука се работи за атлет, како и на неговиот благороден статус. Претставата на големо ловечко куче асоцира дека момчето одело на лов и со тоа уште еднаш се потврдува неговиот благороден статус. Од друга страна, кучето е со неговиот господар на кој ќе му прави друштво и при патувањето на „оној“ свет и затоа можеби има и улога на психопомп.

Освен на Крит, во тек на 5 в.ст.е. стригилот како декор се јавува и во Бојотија и тоа на стелата од Еубеја (Сл.1) датирана во 5 в.ст.е.³ каде е изведена стоечка машка фигура во цел раст. Таа е поставена фронтално во став во кој тежината ја потпира на левата нога, а десната малку е свиткана во коленото. Иако релјефот е излижан и фрагментиран, може да се забележи дека момчето има фризура со виткана коса која достига до ушите, а на челото има врзано лента или марама, која е добиена со остри удари на длетото. Во однос на иконографските детали може да се види дека: лицето е идеализирано, очите се бадемасти, усните се мали, вилицата е ситна, а вратот е снажен. Момчето е облечено во краток химатион чиј еден крај е префрлен преку левото раме, замотан околу половината и преку левата рака слободно виси надолу. Другиот крај го покрива стомакот и достига

¹ Ставромене-Крит, д.90x49-47см, Ретимнон Музеј (81), Археолошки Музеј во Ретимно, Крит. Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 125 PL.40 br.267, 5 в.ст.е.; P. Петковски, 2013, (К.бр.49).

² P. Lisičar, 1958, 323 Sl.1a, стригилисот од најстар тип има: а. стругалка (*ligula, canaliculus*) свиткана по должина во вид на срп (полукруг) и свиткана по ширина во вид на жлеб. б. рачка (*manubrium, capullus*) која по должина е свиткана на два дела, а на врвот завршува со декоративен дел во вид на лист.

³ Еубеја, д.81x26см, Музеј Халкида (2181). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 125 PL.40 br.268, 5 в.ст.е.; P. Петковски, 2013, (К.бр.50).

до бутите на нозете. Наборите на раскошниот химатион се постигнати со длабоки врежувања на вертикални и полукружни линии, кои преку рамето се спуштаат надолу. Во левата рака држи стригил чија стругалка има нагласен полукружен лак, кој е свртен надолу и поставен врз химатионот, а под него има арибалос, кој виси врзан на врвка на раката. Во десната рака има храна со која го храни кучето кое е поставено до десното колено и гледа кон рамката на стелата, исто како и неговиот господар. Мајсторот скулптор машката фигура ја моделирал во висок релјеф, а статичноста се обидел да ја наруши со мало виткање на коленото на десната нога, како и со бранување на наборите на химатионот, кои личат на таласи. Кучето е третирано во поплиток релјеф каде јасно се забележуваат снажните две предни нозе на големото куче на кои стои, како и предниот дел од телото (задниот не е видлив затоа што оди зад нозете на момчето). Различно од телото, при обработката на главата не е посветено исто внимание, имено, таа е прикажана во профил, со шилести уши и мали очи со кои немо гледа во храната. Треба да се истакне дека главата е толку стилизирана, така што наликува на сокол.⁴ На горната рамка се забележуваат врежани букви со името на атлетот Аристион. Надгробната стела има тесно правоаголно поле кое е открито во горниот дел. Веројатно се работи за дело на локален мајстор од Бојотија. Стригилот во комбинација со арибалосот, асоцира на благородното потекло на момчето, кое било атлет во палајстрата. Кон ова можеме да ја додадеме и претставата на големото ловечко куче, кое можеби било негов придружник при лов, со што се потврдува неговиот благороден статус, бидејќи не можел секој да вежба во палајстрата и да оди на лов.

На стелата од Теспиае⁵ датирана во 5 в.ст.е.⁶ е моделирана стоечка нага машка фигура во цел раст. Целиот релјеф е излижан, кородиран и фрагментиран, а открити се двете шаки со дел од

⁴ Во предвид треба да се земат фрагментираноста на стелата која е откритена во горниот и долниот дел од релјефното поле, излижаниот релјеф и лошата фотографија.

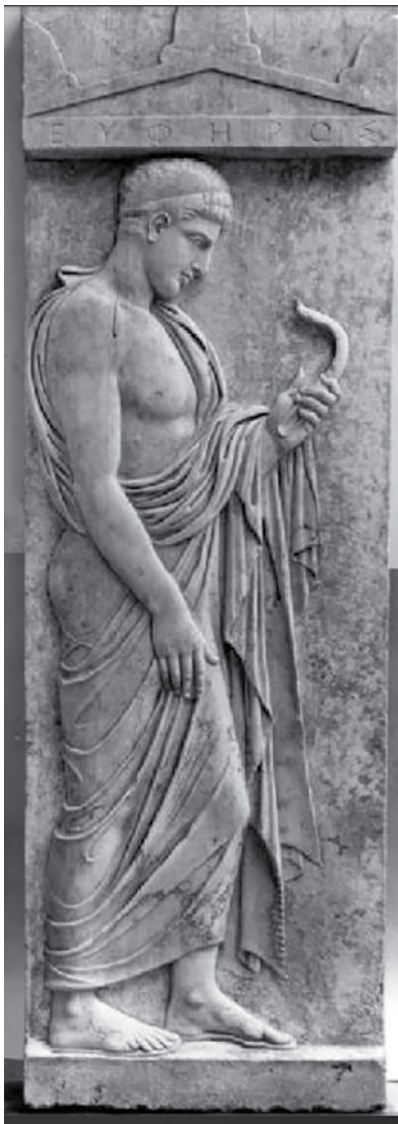
⁵ Се работи за античкиот град Теспиае во Бојотија, во близина на модерниот град Теспиес.

⁶ Теспиае-Бојотија, д.175x75см, Национален Музеј Атина (829). Лит: Н. А. Thompson, 1949, 374, f.n.9 со цитирана постара литература. Томпсон кон групата на стели, едната од Орхоменос, втората од Аполонија од Тракија, како и една со Непознато потекло, денес во Наполи, Pl.52 br.1, ја додава и стелата од Теспиае и една фрагментирана од Делфи, како стели на кои се изведени момчиња со кучиња; D. Woysch-Méautis, 1982, 126 Pl.41 br.277, 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.53), погрешно е наведено името како Теспис.

Сл.1 ЕУБЕЈА

десната рака на момчето, како и двете рамки на стелата. Исто така, декорацијата на тимпанонот е уништена, а делумно се открити и акротериите. Главата на момчето е прикажана во профил свртена кон лево, а телото е поставено во правец кон гледачот во една карактеристична поза, како се потпира со целата тежина на левата нога, а десната малку е раширена и допрена до аголот на стелата. Момчето има виткана коса која достига до ушите врзана со лента?, постигната со ситни удари на длетото, а телото е атлетско. Во левата рака на која и е откритена шаката можеби држело храна кон кучето, кое е поставено до левата нога, во поза како клечи на задните нозе и со муцката гледа кон својот господар и чека да биде нахрането. Може да се претпостави и арибалос кој висел на врвка врзана на левата рака, денес откритен. Во десната рака која е откритена од лакотот надолу, се забележува фрагментиран стригил. Мајсторот скулптор од Бојотија, целата претстава ја извел во висок релјеф. Рамките на широкото релјефно поле на стелата биле профилирани, исто како и

Сл.2 АТИНА

триаголниот тимпанон кој можеби бил украсен со палмета како централна и полупалмети, како странични акротерии. Стригилот укажува дека момчето⁷ било атлет, како и на неговиот благороден статус, а кучето ќе го испрати својот господар на последното патување. Досега можеме да констатираме, дека во текот на 5 в.ст.е. во Крит и во Бојотија, се формирала една специфична funerарна сцена, која се одликува со претстава на момче со стригил и арибалос, по примерот на атлетите, како храни куче. Стелата може да има тесно, или пошироко релјефно поле кое може да има и триаголен тимпанон.

Употребата на стригилот како мотив е одлика и во Атина со Атика во тек на 5 в.ст.е. На стелата од Атина (Сл.2) датирана во 5 в.ст.е.⁸ е прикажана стоечка машка фигура во цел раст. Главата на момчето е наведната и поставена фронтално, во

правец кон лево. Телото малку е свртено кон гледачот во една карактеристична поза, со тежината поставена на десната нога и расчекорена лева нога, која малку е свиткана во коленото. Косата е виткана, таа достига до ушите и над челото е заврзана со лента која ја користеле атлетите во палајстрата. Лицето е идеализирано. Иконографските детали се изразени, посебно носот и очните вдлабнатини, а очите се бадемасти. Се одликува со мала уста, снажен врат и нагласена мускулатура. Атлетот носи долг химатион, чиј еден крај оди преку левото раме и замотан околу половината, над левата рака слободно виси надолу, оставајќи ги притоа голи десното раме и десниот дел од градите. Другиот крај достига до глуждовите на нозете. Наборите на химатионот се постигнати со длабоки врежувања на дијагонални и полукружни линии. Со десната рака која е испружена го допира химатионот, а во левата која е полусвиткана, држи голем многу пластично изведен стригил, со свиткана рачка и кратка стругалка со полукружен лак чиј врв малку е свиткан, поставен исправено. Под нозете се гледа ѓон од сандали кои исто така, се одлика на атлетите од палајстрата. Отсуствува изведбата на кучето како на претходно презентираниите стели. На горната рамка од релјефното поле е врежано името на момчето Еуферос. Целата претстава е идеализирана во склад со спецификите на мајсторите од класичниот период и изведена во висок релјеф. На стелата веднаш по пронаоѓањето биле забележливи делови од плава боја како нејзина позадина, а околу базата и фрагменти од црвена боја, кои покажуваат дека стелата била обоена.⁹ За нејзиното пронаоѓање и датирање види повеќе кај Г. Ј. Оливер.¹⁰ Стелата има тесно правоаголно релјефно поле и триаголен тимпанон чија пластична претстава е уништена. Тој централно е украсен со палмета, а страничните акротерии се декорирани со полупалмети. Стригилот во комбинација со сандали кои служеле за натпревар по трчање (и др. вежби), како и лентата која е врзана околу главата која служела да ја спречи косата да не му паѓа во очи, како и да го запре потењето, алудираат дека момчето Еуфер, бил атлет кој вежбал во палајстрата. Со тоа укажуваат и на неговото благородно потекло, бидејќи таму секој немал пристап. Аналогна претстава се јавува на стелата од Непознато потекло

⁸ Атина, д.147x49см, Музеј Керамеикос, Атина (Р. 1169). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 133 PL.59 br.353, 5 в.ст.е.; G. J. Oliver, 2000, 36 fig.2.5, 430-425 г.ст.е., 37 f.n.18; P. Петковски, 2013, (К.6р.52).

⁹ G. J. Oliver, 2000, 38.

¹⁰ G. J. Oliver, 2000, 36-42.

⁷ Според Н. А. Thompson, 1949, 374, f.n.9, името на момчето е Агатоклес.

датирана во раниот 5 в.ст.е.¹¹ каде е прикажан маж кој се потпира на стап во друштво со своето куче. Тој носи сандали кои со кожни врвки биле заврзани на нозете, а на стелата од Апологија датирана од почеток на 5 в.ст.е.¹² во истата сцена, мажот исто така, носи сандали. Изведбата на сандали на надгробните споменици освен практичните функции за вежбање и натпревари со кои се алудира на професијата (од ова не смее да се исклучи и воената професија, бидејќи и воините носеле сандали), може да симболизира и бесмртност.¹³ На стелата од Порто Рапти (Сл.3) датирана во 5 в.ст.е.¹⁴ се претставени три фигури во цел раст, чии глави се откришени дијагонално, заедно со горниот дел од стелата. Централно е изведена нага машка фигура (откришена над градите) во малку расчекорен став, со малку свиткана лева нога. Таа е моделирана многу пластично, а телото е атлетско по примерот на атлетите кои вежбале во палајстрата. Момчето во левата рака држи стригил кој има свиткана рачка и стругалка со правилен полукружен лак, поставен надолу на ногата. Под него, на кожна врвка врзана на раката виси арибалос, а во десната испружена рака, држи зајак за уши. Под зајакот има куче со глава свртена кон десно кое седи со подигната муцка и гледа кон зајакот, прикажано во поплицок релјеф. Десно од централната се наоѓа фигура на момче поставена во профил и малку завртена со телото кон гледачот, која е откришена над stomaкот. Исто така, може да се забележи фрагмент од десната рака со шаката спуштена врз ногата на хитонот и дел од левата шака во која стиска предмет, кој завршува со топчест врв и широка рачка, можеби се работи за рачка од меч ксифос.¹⁵ Тоа е облечено во краток хитон, чии набори се постигнати со вер-

Сл.3 ПОРТО РАПТИ

тикални длабоки удари на длетото. Десната нога е поставена паралелно кон гледачот, а левата малку е исчекорена кон напред и свиткана во коленото. Нозете се одликуваат со снажна мускулатура. Кон него се обраќа централната фигура покажувајќи го зајакот. Лево од централната фигура е прикажана фигура во $\frac{3}{4}$ став, на која и е откришена главата. Облечена е во долг химатион, чиј еден крај оди преку левото раме, потоа под градите е замотан околу половината и префрлен преку левата рака. Другиот крај од химатионот покривајќи го целото тело оди до зглобовите на нозете, притоа оставајќи ги градите и дел од левата рака откриени. Релјефот кај левата откриена нога е фрагментиран и не е јасно дали носи сандали? Наборите на химатионот се раскошни и се добиени со длабоки вертикални, дијагонални и хоризонтални удари на длетото, кои од горе паѓаат надолу како таласи и ја брануваат композицијата. Левата рака слободно е испружена, а левата нога е полусвиткана. Иако според облеката повеќе би се очекувало тука да биде прикажана жена, оваа фигура му припаѓа на маж. Стригилот во комбинација со арибалос кој има убаво топчесто тело и мал профилиран врат е сад во кој се чувало масло, кое се користело при вежбање во палајстрата за мачкање на телото, а се носел врзан на кожна врвка околу раката. По вежбањето, при бањање со стригилот се стругала потта од телото. Секако, ова укажува дека момчето било атлет. Исто така, тие можат да алудираат и на неговото благородно потекло. Кучето може да имплицира дека момчето одело со

¹¹ Непознато потекло, (Сардес-Лидија)?, д.249x58cm., Наполи, Muzej National (6556). Лит: Н. А. Thompson, 1949, 374, f.n.9 со цитирана постара литература, 375, 377, Pl.52 br.1, ран 5 в.ст.е.; D. Woysch-Méautis, 1982, 125 PL.39 br.262, 5 в.ст.е., Лидија веројатно Сардес; Р. Петковски, 2013, (К.бр.44).

¹² Апологија-Тракија, д.248x51-48cm, Археолошки Музеј Софија (инв.727). Лит: Н. А. Thompson, 1949, 374, f.n.9 со цитирана постара литература, 375, 377, Pl.52 br.1, ран 5 в.ст.е. на западната обала на Црното Море; D. Woysch-Méautis, 1982, 124-125 PL.39 br.260, 5 в.ст.е.; Б. Тасић, 1990, 98, почеток на 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.43).

¹³ Ж. Шевалие-А. Гербран, 2005, 871.

¹⁴ Порто Рапти-Атика, д.135-115x120cm, Brauron Muzej, (BE 6). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 126 PL.51 br.275, 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.51); *ibid*, (2018), 143 Сл.10, 144.

¹⁵ Според D. Woysch-Méautis, 1982, 126 PL.51 br.275, момчето држи копје.

Сл.4 ТАНАГРА

него на лов, потврда за ова е мечот (копјето) во левата шака на момчето од неговата десна страна. Исто така, сето ова претставува асоцијација на неговиот статус, доколку се работи за меч, можеби второто момче било воин, а доколку се работи за копје, можеби бил воин припадник во редот на коњицата. Темата со зајакот во текот на 5 в.ст.е. е раширена на територија на цела Стара Грција.¹⁶ На стелите на кои се прикажани ефеби,¹⁷ може да укажува на социјалните разлики во класите.¹⁸ Месечината ги поврзува зајаките со древното божество Земја-Мајка, со симболиката на водите кои оплодуваат и препородуваат, на вегетацијата, на постојаното возобновување на животот во сите негови форми... во кој се обновува преку смртта.¹⁹

¹⁶ D. Woysch-Méautis, 1982, 61.

¹⁷ D. Woysch-Méautis, 1982, 62.

¹⁸ За присуството на овој мотив на спомениците од 5 до 4 в.ст.е. види кај D. Woysch-Méautis, 1982, 61-64 и 130-131, Pl.53 br.335, 5 в.ст.е.- Pl.55 br.341, 4 в.ст.е.

¹⁹ Ж. Шевалие-А. Гербран, 2005, 326.

Можеме да забележиме дека на стелата од Атина (Сл.2) отсуствува изведбата на куче, а на стелата од Порто Рапти (Сл.3) се јавува проширување на темата со воведување на две нови фигури, како и со претстава на зајак и меч (копје), во многу широко релјефно поле.

Овој мотив продолжува да биде омилен и во текот на 4 в.ст.е. во ателјеата во Бојотија и Атина со Атика. Во Бојотија тој се јавува на стелата од Танагра (Сл.4) датирана во 4 в.ст.е.²⁰ каде е изведена нага стоечка машка фигура во цел раст. Главата на мочето е наведната кон десно и малку свртена кон гледачот. Тежината е поставена на десната нога, а левата малку е раширена и допрена до аголот на стелата. Притоа, телото целосно е изложено, тоа е атлетско и припаѓа на атлет од палајстрата. Атлетот има виткана коса која допира до ушите, која е врзана со лента. Лицето е идеализирано, се забележуваат бадемастите очи, големиот нос и малите стиснати усни. Погледот е тап и отсутен. Едниот крај на химатионот е префрлен преку левото раме, на него се потпира на стелата и достига до нозете, а другиот крај оди преку левата рака и виси надолу. На него се гледаат наборите постигнати со длабоки полукружни вдлабнувања на длетото. Како доказ дека е атлет, во левата рака држи стригил со свиткана рачка и стругалка со нагласен полукружен лак, свртен надолу, а под него на раката на врвка, виси арибалос. Аналогна изведба на стригил гледаме на стелата од Еубеја (Сл.1) од 5 в.ст.е. Во десната рака која е испружена држи храна која ја дава на куче, кое е поставено кај десната нога, чие тело оди зад двете нозе на момчето и ја исправило муцката чекајќи ја храната. Фигурата на момчето е моделирана во многу висок релјеф и личи на слободна скулптура, а различно, кучето е изведено во поплиток релјеф. На горната рамка на релјефното поле на стелата кое е тесно и правоаголно е врежано името на момчето Стефанос. Над него е поставено тимпанонско поле украсено со голема стилизирана палмета со волути како централна акротерија, а страничните акротерии се декорирани со сфинги во профил. Стефан имал благородно потекло и бил атлет во палајстрата, затоа на стелата е прикажан со стригил и арибалос. На втората стела од Бојотија, Каристос (Сл.5) датирана во 4 в.ст.е.²¹ има сосем спротивна претстава од претходната. Во релјефното поле е прикажана стоечка

²⁰ Танагра-Бојотија, д.137x45см Археолошки Музеј Атина (2578). D. Woysch-Méautis, 1982, 127 PL.43 br.287, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.56).

²¹ Каристос-Еубеја, д.160x39см, Национален Музеј Атина (730). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 127 PL.43 br.287a, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.57).

машка фигура. Телото е свртено кон гледачот, а тежината е на десната нога, различно од левата која е свиткана во коленото и потпрена на рамката. Главата на момчето е наведната кон десно и завртена малку кон гледачот. Лицето е полно и идеализирано, јасно се распознаваат бадемастите очи, нагласениот нос и ситните усни. Погледот е тап и отсутен. Се одликува со снажен врат и носи виткана коса која достига до ушите и веројатно косата како и кај другите атлети е врзана со лентата. Момчето е облечено во долг химатион, чиј еден крај оди преку левото раме под десната рака и околу половината е префрлен над левата рака, каде слободно паѓа надолу, притоа оставајќи ги десното раме со дел од градите и десната рака откриени. Другиот крај се спушта до зглобовите на нозете. Наборите на химатионот се постигнати со длабоки врежувања на дијагонални и полукружни линии. Во десната полусвиткана рака држи стригил со свиткана рачка и стругалка, чиј лак е свиткан (прекршен) скоро под прав агол, подигнат кон лицето. Преку левата рака која е откриена и фрагментирана, на врвка виси арибалос, а можеби држел и храна со која го хранел кучето. Инаку стелата е откриена во долниот дел преку левото стапало. Изведбата на момчето е моделирана во висок релјеф, различно од таа на кучето, која е во плиток. Тоа е поставено покрај десната нога каде се видливи двете предни нозе, предниот дел од телото и главата, која е свртена нагоре и гледа во својот господар. И во однос на архитектонските решенија оваа стела е различна од претходната, имено, таа над тесното правоаголно релјефното поле има друго правоаголно профилирано поле, чија пластична декорација е уништена. Врз него се наоѓа триаголно тимпанонско поле кое е откриено и фрагментирано, но се забележуваат фрагменти од централно поставена палмета со волути изведена во плиток релјеф, која исто така, е прикажана и на стелата од Танагра (Сл.4). Можеме да констатираме дека овој мотив е омилен во ателјеата во Бојотија во тек на 4 в.ст.е., но исто така, тој претходно се јавува во раниот 5 в.ст.е. на стелата од Непознато потекло. Инаку мотивот на палмета со волути се јавува на стелите и во архајскиот и класичниот период.²² И во начинот на градбата на стелата, како и при третирањето на скулптурата, се гледа разлика во однос со третманот применет на стелата од Танагра (Сл.4). Тука под тимпанонот има уште едно правоаголно поле кое е многу фрагментирано, каде имало некоја претстава, како

Сл.5 КАРИСТОС

и врежан натпис со името на момчето, Прикон. Различно од Стефан, кој е претставен како атлет без облека, Прикон е облечен со долг химатион и е далеку од атлет. Во неговиот случај стригилот и арибалосот алудираат на неговото благородно потекло. Затоа можеме да претпоставиме дека во Бојотија во текот на 4 в.ст.е. постојат најмалку две скулпторски работилници или ателјеа, кои го практикуваат стригилот во комбинација со арибалос, куче, палмета и сфинга, како декор во фунерарната уметност во тоа време и ја продолжуваат работата на ателјеата од 5 в.ст.е.

Стригилот, исто така е омилен декор на неколку ателјеа во Атина со Атика низ целиот 4 в.ст.е., каде се јавуваат варијации на темата. Така на пример на стелата од Атина (Сл.6) датирана во 4 в.ст.е.,²³ е изведена нага машка фигура во цел

²² D. Woysch-Méautis, 1982, 122 Pl.34 br.233, 124 Pl.38 br.259 архајски период; 111 Pl.14 br.72, 114-115 Pl.20 br.121, 122 a, 130 Pl.53 br.335, 5 в.ст.е.; 108 Pl.8 br.32, 116 Pl.24 br.143, 129 Pl.50 br.321, 322, 4 в.ст.е.

²³ Атина, д.150x49-47см, Национален Музеј Атина (4487). D. Woysch-Méautis, 1982, 112 Pl.16 br.90, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.54).

Сл.6 АТИНА

раст, која е посветена на Аристион. Телото е атлетско, свртено кон гледачот и поставено со тежината на десната нога, а левата е раширена и потпрена на рамката на стелата. Главата е наведена кон десно и прикажана профилно. Лицето е идеализирано, носот е нагласен, усните се мали, а вратот е снажен. Косата е виткана и достига до ушите, а заради избледеноста на релјефот, не е јасно дали е врзана со лента, но во компарација со другите презентирани стели, може да се претпостави. Аристион го префрлил химатионот преку левото раме, на него се потпира со грбот на стелата, а другиот крај го придржува со левата рака. Се истакнуваат наборите на химатионот кои биле направени со длабоки вдлабнувања. Во подигнатата десна рака која е полусвиткана, држи птица, поставена во правец кон лицето. До десната нога има фигура на наго дете моделирана во висок релјеф, кое гледа нагоре кон момчето. Во десната рака положена на стомакот држи стригил кој со многу долгото тело и многу малиот лак на

виткање на стругалката е свртен надолу и поставен покрај стомакот и горниот дел од ногата. Иако рачката не се гледа, во споредба со аналогните (иако според димензиите е поголема), на стелата од Каристос (Сл.5) и Пиреја (Сл.8), претпоставуваме свиткана рачка. Двете стапала на детето и десното на момчето се откриени. Треба да се истакне дека иако Аристион ја подигнал птицата, а до него има дете кое држи стригил и гледа во него, тој не е присутен во сцената, неговиот поглед е отсутен и тап. Целата претстава е излижана и бледа, но тоа не го намалува целокупниот впечаток за маестрален мајстор скулптор кој творел во Атина во текот на 4 в.ст.е. Таа е поставена во длабоко, долго и широко релјефно поле на споменик, каде се употребени нови архитектонски решенија. На пример, рамките на стелата се изведени во форма на два столба со капители на кои се забележува хоризонтална профилација. Над нив има попречна архитравна греда во функција на тимпанон, на која има запци, а врз гредата има мала фигура на нага сирена.²⁴ Изведбата на стригилот укажува на благородното потекло на Аристион, птицата алудира на неговата младост, а детето може да се сфати како психопомп, кој ќе го придружува на патот до „оној“ свет. Претставата на птицата можеме да ја споредиме со истата на стелата од Халандри датирана во 5 в.ст.е.²⁵ каде е прикажан маж кој се потпира на долг стап под десното раме во друштво со дете кое му подава птица и на стелата од Лампсакос датирана во 4 в.ст.е.²⁶ во сцената посмртна гозба каде едното дете држи птица. Појавата на птицата како декор во фунерарната уметност се јавува на спомениците од 7 в.ст.е. во архајскиот период, потоа во 5 и 4 в.ст.е. во класичниот период.²⁷ Птицата како мотив во надгробната уметност продолжува со појава и во хеленистичкиот период кога ќе биде составен дел од сцената посмртна гозба.²⁸

²⁴ Според D. Woysch-Méautis, 1982, 112 PL.16 br.90.

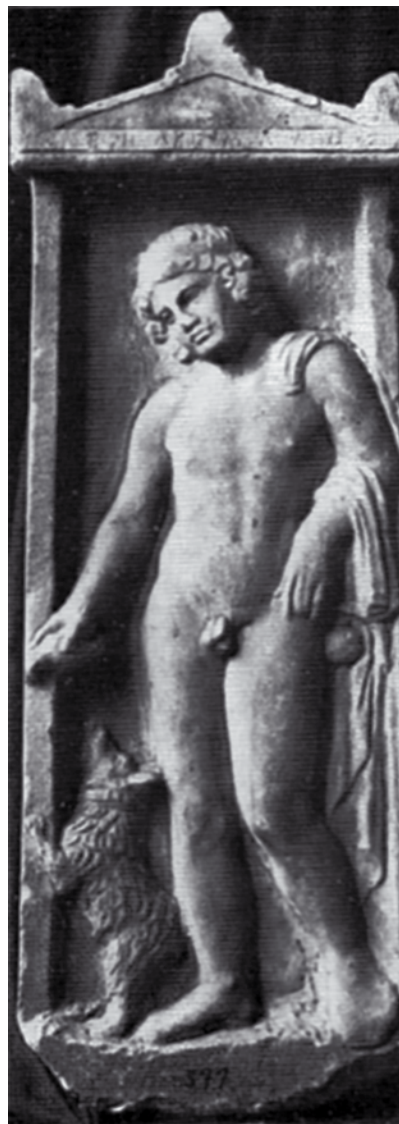
²⁵ Халандри-Атика, д.93x42см, НМ Атина, (3947). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 114 PL.20 br.120, 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.45).

²⁶ Лампсакос-Атика, денес исчезната, д.59x34см. Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 117 PL.28 br.152 а., 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.46); *ibid*, 2018, 140,141 Сл.7, Лампсакос, денес современ град Лепсеки.

²⁷ Повеќе за појавата на птиците како мотив на спомениците од 7-4 в.ст.е., види кај D. Woysch-Méautis, 1982, 39-53 и 110-124 Pl.13 br.65 –Pl.37 br.255.

²⁸ В. Битракова-Грозданова, 1989, 116, (Т. I-2) Стибера, кр. на 4 в.ст.е. можна претстава на дете со гулаб; ф.н.22, во врска со претставата на дете со птица-гулаб и покрај различните значења, се наметнува и мислењето на илустрација на младоста.

Стелата од Атина (Сл.7) датирана во 4 в.ст.е.²⁹ на која е моделирано наго момче во цел раст, е дело на друго ателје кое твори во Атина во текот на 4 в.ст.е. Имено, тоа се забележува според употребените архитектонски решенија при изработка на стелата, како и според начинот на обработка на фигурите. Стоечката фигура која му припаѓа на Телемах е изведена во висок релјеф и многу пластично. Таа личи на слободна скулптура. Телемах е прикажан со глава наведната кон десно и малку свртена кон гледачот, во расчекорен став со целата тежина на десната нога, а левата малку е раширена и благо свиткана во коленото и допрена до рамката во аголот. Косата е подолга и со долги виткани локни кои ги покриваат ушите, врзана со лента. Јасно се забележува нагласениот нос, длабоките очни вдлабнатини со бадемасти очи, но и за првпат, нагласените усни. Телемах е прикажан со снажен врат и идеализирано лице на кое се забележува замислениот поглед полн со тага и резигнација. Момчето е прикажано наго, со атлетско тело поставено кон гледачот и со химатион чиј еден крај е префрлен преку левото раме. Очигледно е дека на него се потпира со грбот на сидот на стелата, а химатионот достига до зглобовите на нозете. Вториот крај е префрлен преку левата рака и слободно паѓа надолу. Наборите на химатионот биле постигнати со длабоки вертикални и полукружни удари на длетото. Во левата рака држи стригил со свиткана рачка и масивна стругалка со мал полукружен лак свртен надолу, кој допира до рамката на стелата. Идентична претстава забележуваме на стелата од Атина (Сл.2). На левата рака на момчето на кожна врвка врзан виси арибалос со топчесто тело, поставен под стригилот до ногата. Во десната рака држи храна која ја подава кон куче, кое е поставено до рамката на стелата како стои на две нозе, а со предните нозе се држи за рамката на стелата. Кучето исто така, е многу пластично изведено, јасно се забележува неговото крзно и долгите влакна. Иако Телемах го храни кучето кое е мало по раст но крупно, тој како да не е присутен на тој чин, делува отсутно и тажно, а тивката тага преовладува низ времето и просторот. Оваа стела за разлика од претходната има тесно и долго релјефно поле чии рамки се изведени во облик на правоаголни столбови. Над него има триаголен тимпанон со декорација која целосно е уништена, а кој бил украсен со палметата како централна акротерија и полупалмети како странични акротерии. И овој мајстор скулптор кој припаѓа на друго ателје од Атина, создал уште

Сл.7 АТИНА

едно ремек-дело на фунерарната уметност од тоа време. Стригилот и арибалосот ни укажуваат дека Телемах бил атлет во палајстрата и имал благородно потекло. На последното патување друштво му прави неговото куче.

На стелата од Атина датирана во 4 в.ст.е.³⁰ е изведена стоечка нага машка фигура, чија глава дијагонално е откришена заедно со горниот дел од стелата. Во долниот дел е фрагментирана, а релјефот е избледен и излижан. Прикажано е атлетски градено момче целосно свртено кон гледачот, во карактеристична поза каде тежината е поставена на десната нога, а левата малку е раширена и свиткана во коленото. Химатионот го префрлил преку левото раме на кој се потпира со грбот на задниот дел од стелата, чиј крај слободно паѓа надолу, а другиот крај го поставил преку левата

²⁹ Атина, д.91x34-31см, Археолошки Музеј Истанбул, (Инв.577).D. Woysch-Méautis, 1982, 118 PL.26 br.162, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.55).

³⁰ Атина, д. 128x70см, Paris Louvre, (MA 3114). D. Woysch-Méautis, 1982, 127 PL.45 br.297, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, (К.бр.58).

Сл.8 ПИРЕЈА

рака, од каде виси слободно надолу. Наборите на химатионот се постигнати со длабоки полукружни удари на длетото. Во десната испружена рака држи стригил со свиткана рачка и стругалка со правилен полукружен лак, свртен надолу. Аналоген стригил се јавува на стелата од Порто Рапти (Сл.3). Од неговата десна страна е поставено мало дете кое е наго, со вкрстени раце од левата страна на stomакот во момент како гледа кон него. Фигурата на момчето е предадена во толку висок релјеф, така што претставува самостојна скулптура, исто така и детето е моделирано во висок релјеф. За прв пат на една стела има изведба на две кучиња во комбинација со момче со стригил. Едното е исправено на две нозе и гледа во својот господар, кој во левата рака држи храна, а второто е тажно и гледа надолу. Двете кучиња се големи, тие се одликуваат со големи тела, шепаи и остри уши. Можеби тие се ловечки кучиња со кои момчето одело на лов. Тоа укажува на благородно потекло, а и стригилот исто така, но и имплицира дека тој бил атлет. Детето во овој случај можеби

има улога на психопомп и го придружува атлетот при патувањето на „оној“ свет. Тука мајсторот скулптор употребил различно архитектонско решение при изведбата на споменикот, имено, тој се состои од само едно правоаголno релјефно поле кое не е тесно и високо како на претходните стели од Атина, туку е многу пошироко и како такво може да се поврзе со стелата од Ставромене, а според моделирањето на фигурите со стелата од Танагра (Сл.4) и таа на Телемах од Атина (Сл.7).

На пошироката територија на градот Атина со Атика во текот на 4 в.ст.е. функционираат и други скулпторски ателјеа. Така на пример на стелата од Пиреја (Сл.8) датирана во 4 в.ст.е.³¹ е третирана стоечка машка фигура изведена во висок релјеф. Момчето е прикажано во профил со глава во правец кон десно. Телото е свртено кон гледачот со тежината поставена на десната нога, а левата малку е раширена со свиткано колено и потпрена на рамката, исто како на стелата од Каристос (Сл.5), која скулпторот, секако, ја имал како узор при моделирањето на фигурата. Главата е топчеста со изразит нос и мали усни прикажани идеализирано во склад со карактеристиките на класичниот период. Витканата коса која допира до ушите е врзана со лента. Претставата на химатионот е идентична со таа на стелата на Каристос (Сл.5). Имено, едниот крај го префрлил преку левото раме, го замотал околу половината и преку левата рака слободно паѓа надолу. Другиот крај ги покрива нозете. Притоа десното раме со дел од градите и десната рака се откриени. Во десната рака која е полусвиткана, држи стригил кој има свиткана рачка и стругалка чиј лак е свиткан (прекршен) скоро под прав агол, идентично како на стелата од Каристос (Сл.5) и така поставен кон лицето, а аналоген е и со стригилот третиран на стелата од Атина (Сл.6). Наборите на химатионот се добиени со длабоки врежувања на вертикални и полукружни линии, кои даваат привидна раскошност. На левата рака на врвка виси арибалос (релјефот е нејасен), а до десната нога има мало куче кое ги потпрело двете нозе и главата на рамката на стелата. Горниот дел на правоаголното релјефно поле е откршен над главата на момчето, како и левата рамка но се приметувa дека стелата претставувала поширока правоаголна плоча, каде рамките биле изведени во облик на правоаголни столбови, слично како стелата од Танагра (Сл.4) и Атина (Сл.7). Оваа претстава според начинот на моделирање на облеката, како и според поставеноста на фигурата во просторот и држењето на

³¹ Пиреја-Атика, д.85x47см, Национален Музеј Атина (881). D. Woysch-Méautis, 1982, 128 PL.48 br.305, 4 в.ст.е.; P. Петковски, 2013, (К.бр.59).

стригилот, може да се поврзе со стелата од Каристос (Сл.5). И во овој случај, како и на стелата од Каристос (Сл.5), стригилот и арибалосот може да се поврзат само со благородното потекло на момчето. Мајсторот скулптор се обидел да ја имитира сцената на стелата од Каристос (Сл.5), која претставува едно ремек-дело на Бојотската скулпторска работилница во фунерарната уметност од тоа време, но за жал не успеал и создал едно послабо дело.

На стелата од Саламина (Сл.9) датирана во 4 в.ст.е.³² е прикажана стоечка машка фигура, која е поставена кон гледачот со глава наведната кон лево. Тежината е фокусирана на десната нога, левата е раширена, а за жал стапалата на двете нозе се открити. Момчето се одликува со тело кое е атлетски градено по примерот на атлетите. Косата е долга, виткана и изведена во неколку редови-фризови, таа достига до средина на челото и ушите, а позади можеби била фатена во опаш. Лицето е идеализирано, се одликува со бадемасти очи, нагласен нос и мали усни. Вратот е снажен, а погледот е тап и отсутен. Левата рака е полусвиткана и ја допира косата како да ја мести, а во десната држи стригил со свиткана рачка и стругалка во форма на нагласен полукружен лак, поставен врз стомакот. Аналогни стригили се моделирани на стелите од Еубеја (Сл.1), Ставромене и Танагра (Сл.4). Десно од момчето има мало наго дете кое во десната рака држи арибалос на врвка. Начинот на изведба на косата и телото е ист како на момчето, т.е. во полна пластика и тие личат на целосно слободни скулптури, а веројатно и косата позади е собрана во опаш. Химатионот е префрлен преку левото раме и оставен слободно да виси надолу. Стапалата, исто така, се открити. И детето, иако е свртено кон момчето со арибалос во раката има отсутен поглед, па се добива впечаток дека тоа само немо присуствува на настанот. Стелата според изборот на архитектонските решенија се поврзува со стелата од Танагра (Сл.4), Атина (Сл.7), Пиреја (Сл.8) и стелата на Аристион од Атина (Сл.6), само што тука столбовите се правоаголни и нема канелури на капителите. Врз релјефното поле, како централна акротерија е третирана мала статуа на сирена која има крила. Таа со десната рака ја допира косата, а во левата држи нешто на градите, спротивно на неа, момчето со левата рака ја допира косата, а во десната држи стригил. На страничните акротерии како декор има две мали сфинги поставени профилно. На рамката на релјефното поле врежано е името

Сл.9 САЛАМИНА

на момчето Состратос. Целокупната претстава е изведена во многу висок релјеф. Сирената можеме да ја поврземе со сирената од стелата на Аристион од Атина (Сл.6) датирана во 4 в.ст.е. Може да се претпостави дека исто ателје од Атина ги изработило овие две стели. Претставата на сирените е присутна на надгробните споменици во архајскиот и класичниот период.³³ Меѓу повеќето значења се издвојува тоа дека сирените³⁴ се симбол на смртта... тие се божества кои со својата хармонична музика ги маѓепсуваат блажените кои пристигнале на островите на среќните... Инаку не треба да се исклучи нивното хтонско, како и апотропејско значење. Сфингите како декор се јавуваат и на стелата од Танагра (Сл.4) во 4 в.ст.е., што укажува на силна продукција на тогашната

³² Саламина-Атика, д.133x58см, Metropolitan Museum New York (Rogers Fund, 1908 Inv. 08.258.41). D. Woysch-Méautis, 1982, 135 PL.62 br.370, 4 в.ст.е.; P. Петковски, 2013, (К.бр.60).

³³ За појавата на сирената како мотив на стелите во архајски и класичен период, види повеќе кај D. Woysch-Méautis, 1982, 91-99 и 137-140 br.392 5 в.ст.е.-Pl.69 br.440 4 в.ст.е.

³⁴ Ж. Шевалие-А. Гербран, (2005), 911-912.

фунерарна уметност, како и на соработката меѓу скулпторите вајари и нивните ученици, кои работеле за нарачки секаде каде што имале можност.

Претставата на сфинга³⁵ е присутна на надгробните споменици во архајскиот период,³⁶ како и во класичниот V и IV век. Околу присуството на сфинги на надгробните споменици се презентирани различни мислења: или тоа се демони-предвесници на смртта, или чувари на гробот, или пак ги потсетуваат живите на присуството на смртта. Секако, хтонското и апотропејското значење не го исклучуваат ниту едното ниту другото толкување. Додека во архајскиот период појавата на сфингите е поврзувана за ориентаизираниот стил како големо влијание од Исток, во подоцнежниот-хеленистички период, постои мислење дека појавата на овој приказ треба да се постави во контекст со мошне силните влијанија на александиската религија и на уметноста на Птолемиите, особено на релацијата Делос, Тасос, Самотраке...³⁷

Strigilis,³⁸ односно *στλεγγίς* во старогрчката терминологија претставува орудие со специфичен облик и намена, кое тесно е поврзано со вежбите и животот во палајстрите на старогрчките гимназиони, со системот на воспитување - како физичкиот, така и духовниот - на идните граѓани на старогрчките полиси. Бидејќи во старогрчките градови војската претежно се пополнувала со синовите на граѓаните, на подготовката на младина за воена служба во гимназионот ѝ се давало големо значење. Списоците на ефебите и победниците од локалните натпревари напишани на камените споменици се поставувале на истакнато место во гимназионите, а учеството на големите старогрчки натпревари се сметало за голема чест, не само за учесниците, туку и за градот од кој тие доаѓале. Затоа, појавата на стригилот во поедини не толку чести гробници, би требало да сведочи за посебниот начин на живот.³⁹ Стригилот се јавува на разни места, посебно во гробниците на оние антички граѓани кои живееле лесен живот.⁴⁰

Разбирливо е дека наодите од ваков вид би се очекувале во оној дел на бивша Југославија, каде влијанието на старогрчката култура било најсил-

но, пред сè во Македонија и на Јадранскиот брег. Постоенето на гимназиони во некои од античките градови во Македонија е потврдено со епиграфски и археолошки наоди... пр. во Стибера... и Стенае, Демир Капија.⁴¹ Поголемата концентрација на железни и бронзени стригили токму во некрополата во Демир Капија, отвора можност за претпоставка за постоење на гимназион барем од IV в.ст.е., ако не и порано...⁴² П. Лисичар,⁴³ до тогаш пронајдените железни и бронзени стригили ги поделил во две групи: 1. стригили од предримско доба од 4 в.ст.е. и 2. стригили од римско доба.⁴⁴ ...Стригилот од првата група, основен старогрчки тип на стригил се одликувал со лентеста рачка која позади е свиткана, а римскиот со рачка на масивен држач.⁴⁵ Овој инструмент се користел и во медицината и во козметиката⁴⁶ во старогрчкото и римското културно подрачје, првенствено од мажи. Стригилите како гробни наоди на територија на античка Македонија се јавуваат од 5 в.ст.е. до 2 в.ст.е., на некрополите во Требениште, Црвеница, Горица, Демир Капија, Исар-Марвинци, а биле направени од бронза и од железо.⁴⁷ Нивната појава продолжува и за време на римскиот период од 1 до 4 в.н.е. во некрополите во Скупи, Стоби и др.

Завршни Разгледувања

На надгробните споменици од Балканот во раноантичкиот период од крај на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е. се јавува човечка фигура следена често со разни орудија, од кои сега го презентираме стригилот. Појавата на стригилот како декор се јавува во 5 в.ст.е., во Крит на стелата од Ставромене, во Бојотија на стелата од Еубеја (Сл.1) и Теспиае, како и во Атина на стелата од Атина (Сл.2) и Атика на стелата од Порто Рапти (Сл.3). Сиџето на сцената во која се јавува стригилот е стоечка машка фигура во цел раст, каде главата може да биде прикажана во профил и свртена лево, како на стелата од Теспиае и Атина (Сл.2), или десно како на стелата од Еубеја (Сл.1). На другите стели иако е откриена, според поставеноста на телото, таа е свртена кон десно. Момчето може да биде изведено во карактеристичен став со малку свртено тело кон гледачот, со тежина поставена на левата нога и малку расчекорена десна нога, која

³⁵ В. Битракова-Грозданова, 1989, 113-115 стела од Марвинци (Т.І-1) премин од IV во III век.

³⁶ За појавата на сфингата како мотив на стелите во 5 и 4 в.ст.е. види повеќе кај D. Woysch-Méautis, 1982, 83-87 и 134-136 PL.61 br.362 5 в.ст.е. -br.381 4 в.ст.е.

³⁷ Повеќе податоци за сфингата како декор види кај В. Битракова-Грозданова, 1989, 114-115.

³⁸ N. Sekunda-A. Hook, 2000, 32 В, ефеби при вежба во гимназион, од кои едниот користи стригил.

³⁹ M. Parović-Pešikan, 2005, 113.

⁴⁰ P. Lisičar, 1958, 323.

⁴¹ M. Parović-Pešikan, 2005, 113.

⁴² M. Parović-Pešikan, 2005, 114.

⁴³ Повеќе за појавата и типологијата на стригилите види кај P. Lisičar, 1958, 323-331.

⁴⁴ M. Parović-Pešikan, 2005, 114.

⁴⁵ M. Parović-Pešikan, 2005, 114.

⁴⁶ P. Lisičar, 1958, 323.

⁴⁷ P. Lisičar, 1958, 323-331; M. Parović-Pešikan, 2005, 113-130.

е свиткана во коленото, како на пр. на стелата од Ставромене и Еубеја (Сл.1), во ист таков став, но во контрапост, т.е. со тежина на десната нога, со расчекорена лева нога која малку е свиткана во коленото, се јавува на стелата од Атина (Сл.2). На стелите од Теспиас и Порто Рапти (Сл.3) тежината е поставена или на левата, или десната нога, а другата малку е расчекорена, но сега телото целосно е свртено кон гледачот. Во однос на фризура, таа може да биде изведена со виткана коса која достига до ушите, која на челото е врзана со лента или марама, како на пр. стелата од Еубеја (Сл.1) и стелата од Атина (Сл.2), каде еден дел од локните одат под лентата, а другите над неа. Иако релјефот на стелата од Теспиас е излижан и избледен, момчето има иста фризура и лента. Телото е атлетско во склад со атлетите од палајстрата. Момчето може да биде претставено нао како на стелите од Теспиас и Порто Рапти (Сл.3), веројатно и на стелата од Ставромене, која е фрагментирана. На стелата од Еубеја (Сл.1), тоа е облечено во краток химатион кој достига до над бутините, а на стелата од Атина (Сл.2) химатионот е долг и достига до зглобовите на нозете, на кои носи сандали. Во десната рака момчето држи храна која ја подава кон куче, кое може да биде поставено од неговата десна страна, како на стелата од Ставромене, изведено во висок релјеф и на стелата од Еубеја (Сл.1) прикажано во плиток релјеф, како гледа во храната. На стелата од Порто Рапти (Сл.3) момчето во десната рака држи зајак во присуство на уште две лица и куче, од кои едната во раката држи меч, или копје. Единствена претстава на куче од левата страна на момчето се јавува на стелата од Теспиас. Момчињата можат во левата рака да држат стригил, а на неа на врвка врзан може да виси арибалос. Во однос на архитектонските решенија во текот на 5 в.ст.е. разликуваме неколку типови на стели: стелата од Атина (Сл.2) е изведена во облик на долга и тенка правоаголна плоча која завршува горе со триаголен тимпанон кој е украсен со палмета како централна акротерија и полупалмети како странични акротерии; стелата од Теспиас е од ист тип и имала иста декорација на тимпанонот, како и таа од Еубеја (Сл.1) чие тимпанонско поле можеби е откриено; стелата од Ставромене е од друг тип, таа има облик на поширока правоаголна плоча која можеби немало тимпанон, а на стелата од Порто Рапти (Сл.3) забележуваме ново архитектонско решение, многу поширока правоаголна плоча на која има три личности, која исто така е откриена во горниот дел. Од претходно третираните стели, можеме да констатираме дека во текот на 5 в.ст.е. во Крит и во Бојотија се формирала една специфична фунерарна сцена, која се одликува со претстава на момче со стригил и арибалос по примерот на атлетите, како

храни куче. Стелата може да има тесно или пошироко релјефно поле, кое може да има и триаголен тимпанон. Исто така, можеме да забележиме дека на стелата од Атина (Сл.2) отсуствува изведбата на кучето, а на стелата од Порто Рапти (Сл.3) се јавува проширување на темата со воведување на две нови персони, како и со изведба на зајак и меч (копје), во многу широко релјефно поле.

Овој мотив продолжува да биде омилен и во текот на 4 в.ст.е. во ателјеата во Бојотија каде се јавува на стелата од Танагра (Сл.4) и Каристос (Сл.5) и Атина на стелите од Атина (Сл.6), Атина (Сл.7), Атина и Атика на стелата од Пиреја (Сл.8) и Саламина (Сл.9). Сиџето на сцената кое е поставено во 5 в.ст.е. продолжува и понатаму да се практикува на надгробните споменици. На пр. на стелата од Танагра (Сл.4) прикажана е нага стоечка машка фигура во цел раст. Главата малку е наведната кон десно и свртена кон гледачот, исто како и на стелата од Каристос (Сл.5). Момчето може да биде прикажано кон гледачот со тежина поставена на десната нога, а левата малку раширена и допрена до аголот, како на стелата од Танагра (Сл.4), или тежината може да биде на десната нога, различно од левата, која е свиткана во коленото и потпрена на рамката, како на стелата од Каристос (Сл.5). Тоа може да има виткана коса која допира до ушите. Химатионот може да биде префрлен преку левото раме како на стелата од Танагра (Сл.4). На него се потпира на стелата и достига до нозете, а едниот крај е префрлен преку левата рака. Притоа, телото целосно е изложено, тоа е атлетско и припаѓа на атлет од палајстрата. Спротивно на ова, на стелата од Каристос (Сл.5) момчето е облечено во долг химатион во кој е целосно замотан, а чиј крај се спушта до зглобовите на нозете. На стелата од Танагра (Сл.4) во десната рака која е испружена, држи храна која ја подава на куче, кое е поставено кај десната нога, а на стелата од Каристос (Сл.5) храната била во левата рака. И во однос на архитектонските решенија оваа стела е различна од претходната, имено, таа над релјефното поле има друго правоаголно профилирано поле чија пластична декорација е уништена. Врз него се наоѓа триаголно тимпанонско поле кое е откриено и фрагментирано, но се забележуваат фрагменти од централно поставена палмета со волути, изведена во плиток релјеф, која исто така, е прикажана и на стелата од Танагра (Сл.4). Можеме да забележиме дека овој мотив е омилен во ателјеата во Бојотија во тек на 4 в.ст.е., но исто така, таа претходно се јавува во раниот 5 в.ст.е. на стелата од Непознато потекло во сцена каде е прикажан маж со стап во друштво со своето куче. Затоа можеме да претпоставиме дека во Бојотија во текот на 4 в.ст.е. постојат најмалку

две скулпторски работилници или ателјеа, кои го практикуваат стригилот во комбинација со арибалос, куче, палмета и сфинга, како декор во фунерарната уметност во тоа време, кои ја продолжуваат работата на ателјеата од 5 в.ст.е. Стригилот исто така, е омилен мотив на неколку ателјеа во Атина со Атика низ целиот 4 в.ст.е. каде се јавуваат варијации на темата. Имено, покрај веќе вообичаената сцена со момче поставено во став со тежина на десната нога, каде левата е малку раширена, со глава наведната кон десно, таа сега може да биде свртена кон гледачот, како на стелата од Атина (Сл.7). Оваа стела според моделирањето на фигурата може да се спореди со стелата од Танагра (Сл.4) од 5 в.ст.е., а разликата се огледува во тоа што Телемах има подолга коса, храната која ја држи е поголема и арибалосот има топчеста форма. Исто така и кучето кое многу пластично е третирано не стои, туку се подига на две нозе по рамката на стелата. Оваа стела има тесно и долго релјефно поле чии рамки се изведени во облик на правоаголници столбови. И овој мајстор скулптор кој припаѓа на друго ателје од Атина, создал уште едно ремек-дело на фунерарната уметност од тоа време. На стелата од Атина стригилот се наоѓа во десната рака, а има проширување на сцената со воведување на уште една фигура на наго дете кое ги држи рацете поклопени на левиот дел од стомакот и гледа во момчето, кое во левата рака има храна со која ги храни двете кучиња. За прв пат на една стела има изведба на две кучиња во комбинација со момче со стригил. Тука мајсторот скулптор употребил различно архитектонско решение при изведбата на споменикот, имено, тој се состои од само едно правоаголно релјефно поле, кое не е тесно и високо како претходните стели од Атина, туку е многу пошироко и како такво може да се поврзе со стелата од Ставромене (Сл.9), а според моделирањето на фигурите со стелата од Танагра (Сл.4) и таа на Телемах од Атина (Сл.7). На стелата од Атина (Сл.6) момчето во подигнатата десна рака држи птица, до него има наго дете кое држи стригил со многу долго тело и стругалка. Тоа гледа кон момчето, кое со левата рака го придржува крајот на химатионот. Тука се употребени нови архитектонски решенија. Во многу длабокото релјефно поле рамките на стелата се изведени во форма на два столба со капители, на кои се забележува хоризонтална профилација. Над нив има попречна архитравна греди во функција на тимпанон, на која има запци, а врз гредата има мала фигура на нага сирена. Целата претстава е излижана и бледа, но тоа не го намалува целокупниот впечаток за маестрален мајстор скулптор кој творел во Атина во текот на 4 в.ст.е. На стелата од Саламина (Сл.9) изведено е момче во контрапост, тоа со ле-

вата рака си ја мести фризура, а во десната, на стомакот држи стригил. Десно од него има наго дете кое на врвка држи арибалос, а преку левото раме го префрлило химатионот. Стелата според изборот на архитектонските решенија се поврзува со стелата од Танагра (Сл.4), Атина (Сл.7), Пиреја (Сл.8) и стелата на Аристион од Атина (Сл.6), само што тука столбовите се правоаголници и нема канелури на капителите. Врз релјефното поле како централна акротерија е третирана мала статуа на сирена која има крила. На страничните акротерии како декор има две мали сфинги. Според претставата на сфингите, оваа стела ја поврзуваме со стелата од Танагра (Сл.4) Сирената можеме да ја поврземе со сирената од стелата на Аристион од Атина (Сл.6) датирана во 4 в.ст.е. Може да се претпостави дека исто ателје од Атина ги изработило овие две стели. На стелата од Пиреја (Сл.8) изведената претстава според начинот на моделирање на облеката, како и според поставеноста на фигурата во просторот и држењето на стригилот, може да се поврзе со стелата од Каристос (Сл.5). И во овој случај, како и на стелата од Каристос (Сл.5), стригилот и арибалосот можат да се поврзат само со благородното потекло на момчето. Мајсторот скулптор се обидел да ја имитира сцената на стелата од Каристос (Сл.5), која претставува едно ремек-дело на Бојотската скулпторска работилница во фунерарната уметност од 5 в.ст.е., но за жал не успеал и создал едно послабо дело. Имено, разлики се забележуваат и во поставеноста на главата која во Пиреја (Сл.8) е профилно изведена. Додека стелата од Каристос (Сл.5) се одликува со складност на деталите и една смирена атмосфера, стелата од Пиреја (Сл.8) се одликува со пренакитеност и кичност отсликана преку наборите на химатионот и една нескладност на фигурата во просторот. Исто така, разлика има и во архитектонската поставеност на спомениците. На стелата од Пиреја (Сл.8) горниот дел на правоаголното релјефно поле е откршен над главата на момчето, како и левата рамка, но се приметувва дека стелата претставувала поширока правоаголна плоча, каде рамките биле изведени во облик на правоаголници столбови, слично како стелата од Танагра (Сл.4) и Атина (Сл.7). Сметам дека ова е дело на некој скулптор кој како узор ја имал стелата од Каристос (Сл.5), но за жал не успеал да создаде добро дело, туку направил една бледа копија. Сфингите како декор се јавуваат и на стелата од Танагра (Сл.4) во 4 в.ст.е., што укажува на силна продукција на тогашната фунерарна уметност, како и на соработката меѓу скулпторите вајари и нивните ученици, кои работеле за нарчки секаде каде што имале можност.

Стригилот може да биде поставен во левата рака на момчето која е спуштена, со полукружниот дел свртен надолу, како на стелата од Еубеја (Сл.1), Порто Рапти (Сл.3), Танагра (Сл.4), Атина (Сл.7) и Ставромене, или во левата рака која може да биде подигната, како на стелата од Атина (Сл.2). Исто така, може да биде изведен и во десната рака која може да биде спуштена, како на стелата од Атина и Теспиас, или спуштена на стомакот, како на стелата од Саламина (Сл.9) и подигната како на стелата од Каристос (Сл.5) и Пиреја (Сл.8). На стелата од Атина (Сл.6) има единствена претстава каде стригилот е моделиран во десната рака на дете. Од презентираниите претстави на стригили на стелите, може да се забележи дека тие имаат свиткана рачка, за која не можеме да видиме како завршува, т.е. дали е споена или не, дали има некоја декорација? Затоа според изгледот, т.е. формата на стругалката која може да се види, разликуваме неколку типови на стригили:

Тип 1 стригил со свиткана рачка и стругалка со нагласен полукружен лак: на стелата од Еубеја (Сл.1), Ставромене, во 5 в.ст.е., Танагра (Сл.4) и Саламина (Сл.9), во 4 в.ст.е.

тип 1.1 стригил со свиткана рачка и стругалка со правилен полукружен лак: на стелата од Порто Рапти (Сл.3) во 5 в.ст.е. и Атина, во 4 в.ст.е.

тип 2 стригил со свиткана рачка и кратка стругалка со полукружен лак, чиј врв малку е свиткан: на стелата од Атина (Сл.2) во 5 в.ст.е. и Атина (Сл.7), во 4 в.ст.е.

тип 3 стригил кој има свиткана рачка и стругалка чиј лак е свиткан (прекршен) скоро под прав агол: на стелата од Каристос (Сл.5) и Пиреја (Сл.8), во 4 в.ст.е.

тип 3.1 стригил кој има свиткана рачка и стругалка чиј лак е свиткан (прекршен) скоро под прав агол кој се одликува со големи димензии: на стелата од Атина (Сл.6), во 4 в.ст.е.

Арибалосот е сад во кој се чувало масло кое се користело при вежбање во палајстрата (*παλαίστρα*) за мачкање на телото, а се носел врзан на кожна врвка околу раката. На спомениците кои се предмет на овој труд, арибалосот може да има топчеста форма и мал врат и да биде моделиран во плиток релјеф, како на стелата од Порто Рапти (Сл.3), во 5 в.ст.е. и Атина (Сл.7), во 4 в.ст.е. во висок релјеф и веројатно на стелата од Ставромене, во 5 в.ст.е.; биконична форма со голем врат, на стелата од Саламина (Сл.9), во 4 в.ст.е., во висок релјеф и цилиндрична форма, на стелата од Еубеја (Сл.1), во 5 в.ст.е. со долг врат, во плиток релјеф и Та-

награ (Сл.4), во 4 в.ст.е. со краток врат, во висок релјеф. По вежбањето при бањање, со стригилот се стругала потта од телото. Стригилот и арибалосот заедно укажуваат дека момчето било атлет, како и на неговиот благороден статус. Стригилот во комбинација со сандали на стелата од Атина (Сл.2), во 5 в.ст.е. кои служеле за натпревар по трчање (и др. вежби), како и лентата која е врзана околу главата која служела да ја спречи косата да не паѓа во очи, како и да го запре потењето, алудираат дека момчето било атлет. Со тоа укажуваат и на неговото благородно потекло, бидејќи таму секој немал пристап. Изведбата на сандали на надгробните споменици, освен практичната функција за вежбање и натпревари, со кои се алудира на професијата (од ова не смее да се исклучи и воената професија, бидејќи и војните носеле сандали), може да симболизира и бесмртност. Претставата на дете на стелите во 4 в.ст.е. од Атина, Атина (Сл.6) и Саламина (Сл.9) е во функција на психопоп кое го придружува момчето при патувањето на „оној“ свет.

Моделирањето на големо ловечко куче на стелата од Ставромене и Еубеја (Сл.1) во 5 в.ст.е. и во 4 в.ст.е. во Атина (две кучиња), Теспиас, Танагра (Сл.4), Каристос (Сл.5), асоцира дека момчето одело на лов и со тоа уште еднаш се потврдува неговиот благороден статус. Од друга страна, тоа е со неговиот господар, на кој ќе му прави друштво и при патувањето на „оној“ свет. Изведбата на зајакот на стелата од Порто Рапти (Сл.3), во 5 в.ст.е. може да се поврзе со алузијата на неговата младост. На стелите на кои се прикажани ефеби може да укажува на социјалните разлики во класите, на постојаното возобновување на животот во сите негови форми, во кој се обновува преку смртта. Третирањето на птицата на стелата од Атина (Сл.6) во 4 в.ст.е., претставува илустрација на младоста. Моделирањето на сирените во 4 в.ст.е. на стелите во Атина (Сл.6) и Саламина (Сл.9) се поврзува со значењето дека тие претставуваат симбол на смртта. Секако, хтонското и апотропејското значење на сфингите изведени на стелата од Танагра (Сл.4) и Саламина (Сл.9) во 4 в.ст.е. не го исклучуваат ниту едното, ниту другото толкување.

Стригилите како гробни прилози се јавуваат од 5 в.ст.е. до римско доба, а биле направени од бронза и железо. Ова орудие освен за спортски намени, се користело и во медицината и во козметиката во старогрчкото и римското културно подрачје. Нивната појава продолжува и за време на римскиот период од 1 до 4 в.н.е. во некрополите во Скупи, Стоби и др.

БИБЛИОГРАФИЈА

- В. Битракова-Грозданова, (1987) Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.
- Р. Lisičar, (1958) Strigilis u našim zbirkama, ЖА 8, II, Скопје 1958, 323-331.
- G. J. Oliver, (2000) The epigraphy of death, Studies in the History and Society of Greece and Rome, Liverpool 2000, 36 fig.2.5-42.
- М. Parović-Pešikan, (2005) Tipologija grčkih strigila iz Jugoslavije i Albanije, GZMS 46, Sarajevo 2005, 113-130.
- Р. Петковски, (2013) Претстави на оружје и орудија на надгробните антички споменици на Балкан (крај на 6 в.ст.е.-4 в.н.е.), необјавен докторски труд одбранет на 13-12-2013 година на Институтот за историја на уметност и археологија на Филозофскиот факултет во Скопје, при Универзитетот Св. Кирил и Методиј, кај ментор проф. Академик Вера Битракова-Грозданова.
- Р. Петковски, (2018) Симболни сцени и животински претстави на надгробните споменици на Балканот од раноантичкиот период од крај на 6 в.ст.е.-1 в.ст.е., Patrimonium.mk 16, Скопје 2018, 137-150.
- N. Sekunda, A. Hook, (2000) Greek hoplite 480-323 BC, weapons-armour-tactics, UK 2000, 32 B.
- Н. А. Thompson, (1949) An archaic gravestone from the Athenian agora, Commemorative studies in honor of Theodore Leslie Shear, Hesperia VIII, ASCSA, Athens 1949, 374, Pl.52 br.1.
- D. Woysch-Méautis, (1982) LA REPRESENTATION DES ANIMAUX ET DES ETRES FABLEUX SUR LES MONUMENTS FUNERAIRES GRECS, DE L'EPOQUE ARCHAÏQUE A LA FIN DU IVe SIECLE AVJ.-C., Neuchatel 1982.
- Ж. Шевалие-А. Гербран, (2005) Речник на симболите, Скопје 2005.

Robert PETKOVSKI

THE STRIGIL USED AS A DECORATION ON TOMB MONUMENTS IN THE EARLY ANTIQUE PERIOD ON THE BALKAN

Summary

On the tomb monuments on the Balkan from the Early Antique period from the 6th century B.C. to the 1st century B.C., has the emergence of human figure often with use of different tools, we present the use of strigil for the decoration. For decoration the strigil appears in the 5th century B.C., in Crete on the stele from Stavromene, in Boeotia, in stele from Euboea (fig.1) and Tespieae, as well in Athens, the stele from Athens (fig.2), further in Attica in Porto Rapti (fig.3). From the previous mentioned stele, we can establish that during the 5th century B.C., in Crete and Boeotia is created a funerary scene, distinguished with the image of a boy with an of strigil and an aryballos, a model of an athlete, feeding a dog. This sample continues to be popular in the 4th century B.C., in ateliers in Boeotia where the stele from Tanagra (fig.4) and Karystos (fig.5) and Athens, the stele from Athens (fig.6), Athens (fig.7) and Attica from the stele from Piraeus (fig.8) and Salamis (fig.9). The subject substance is founded in the 5th century B.C., continues on in the tomb monuments. The strigil may be placed in the left hand of the boy, sometimes semicircular part put lower down, like the stele from Euboea (fig.1), Porto Rapti (fig.3), Tanagra (fig.4), Athens

(fig.7) and Stavromene, or the left hand raised like the stele Athens (fig.2). Furthermore, this can be show on the right hand set down like in Athens and Tespieae, or placed on the abdomen, like the stele from Salamis (fig.9), or raised like in the stele from Karystos (fig.5) and Piraeus (fig.8). The stela from Athens (fig.6), has a unique depiction of the strigil which is modeled on the right hand of the child. From the presented depictions of strigil on stele, we note that they are shown with a curved handle, but it is not show how it ends, is it connected or there is some decoration? From the appearance, and the form of the scrape we can make a variety of difference of types of strigil:

Type 1- a strigil with a curved handle and scrape with accentuated semicircular arch: on the stela from Euboea (fig.1), Stavromene, from the 5th century B.C., Tanagra (fig.4), and Salamis (fig.9) from the 4th century B.C.

Type 1.1- a strigil with a curved handle and scrape with a regular semicircular arch: in the stele from Porto Rapti (fig.3) from the 5th century B.C. and from Athens from the 4th century B.C.

Type 2- a strigil with a curved handle, short scrape with semicircular arch, with a curved top: on the stele

Athens (fig.2) from the 5th century B.C., and Athens (fig.7), from the 4th century B.C.

Type 3- a strigil with a curved handle, a scrape with a curved arch (broken) almost in right angle: the stele from Karystos (fig.5) and Piraeus (fig.8), from the 4th century.

Type 3.1- a strigil with a curved handle and a curved arch (broken) almost in right angle with a large size: the stele Athens (fig.6) from the 4th century B.C.

The aryballos was a vessel for storage of oil that was used during the training on palaestra (παλαίστρα) it was used for the body; it was attached on the hand with a leather string. The monuments that are subject for this paper, we noted that the aryballos can have a round form and a small neck modeled with a low relief, like the stele from Porto Rapti (fig.3), from the 5th century B.C. and from Athens (fig.7), from the 4th century with a high relief and possibly the stele from Stavromene, from the 5th century B.C; biconical form with a large neck on the stele from Salamis (fig.9), from the 4th century B.C., with high relief cylindrical form, on the stele from Euboea (fig.1), from the 5th century B.C., with a long neck and low relief and Tanagra (fig.4), with a short neck with high relief from the 4th century B.C. After the training the strigil was used to remove the perspiration from the body in the bath. The strigil and the aryballos display that the boy was athlete, as well of a noble status. The strigil with combination with sandals on the stele from Athens (fig.2) from the 5th century B.C., are indication they were used for the competition in running (and other training), like the band on the head to hold the hair not to fall to the eyes, and to stop the perspiration, a suggestion that the boy was an athlete. This depiction show that he had a noble status, since not everyone had the access to this privilege. The depiction of sandals on tombs, beside the indication of training for competition, also shows the

profession (we cannot exclude military profession, since militants had to wear sandals) this may also symbolize immortality. The illustration of child on the stele from the 4th century B.C. from Athens, Athens (fig.6) and Salamis (fig.9), had the function of a psychopomps, the child guiding through the travel to the “other: world.

The modeling a large hunting dog on the stele from Stavromene and Euboea (fig.1) from the 5th century B.C., and in the 4th century B.C. in Athens (two dogs) Tespiae, Tanagra (fig.4), Karystos (fig.5) are indication that the boy had gone on hunting, once more confirming his noble status. On the other hand, this is with his master, represents that he was making company through the travel to the “other” world. The illustration of a rabbit on the stele from Porto Rapti (fig.3), from the 5th century B.C., can be an allusion for his youth. On the stele with depiction of ephebi may be a manifestation of the social difference in the class, the constant renewal of life in all its forms, re-establishment with death. The illustration of the bird on the stele from Athens (fig.6) from the 4th century B.C., is a depiction of youth. The modeling of mermaids in the 4th century B.C., in stele from Athens (fig.6) and Salamis (fig.9), are connected and represent a symbol of death.

Furthermore, the underworld and the apotropaic meaning of the sphinx depicted on the stele from Tanagra (fig.4) and Salamis (fig.9), from the 4th century B.C., may not exclude not one, nor the other interpretation.

The strigil as a grave offering emerge from the 5th century B.C., up to till the Roman period, and were made in bronze and iron. This tool, beside the use in sport was used in medicine and cosmetics in cultural domain of Hellenic and Roman period. Their use continues to exist in the Roman period from the 1st to 4th centuries A.D., in the necropolis in Scupi, Stobi and others.